

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

O'RTA ASR MANBALARIDA ALISHER NAVOIY ISHTIROK ETGAN ADABIY ANJUMANLARNING YORITILISHI

Sherxon Qorayev Po'latxonovich,
*filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti
dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning umri mobaynida ishtirok etgan adabiy majlislar, ma'rifiy suhbatlar, she'riyat kechalarini tadqiq etishga bag'ishlanadi.

Temuriylar davrida o'tkazilgan bunday badiiy anjumanlar mumtoz adabiyot, adabiy jarayonlar taraqqiyoti va shoirlar kamolotida muhim rol o'ynagani baayni haqiqat. Jumladan, Navoiy dunyoqarashi, tafakkuri va ijodi rivojida davr adabiy muhiti va she'riy yig'inlarning bevosita hamda bilvosita ta'sirini ko'rishimiz mumkin.

Navoiy o'z davrida mashhur bo'lgan turli majlislar, mashoyixlar suhbatlari, olimlar yig'inlari, shoirlar o'tirishlari, sultonlar huzuridagi she'riyat kechalarida qatnashib, bahsu munozaralarga kirishganini tarixiy va adabiy manbalar tasdiqlaydi. Sulton Husayn Boyqaro saroyida o'tkazilgan adabiy majlislardan tashqari, Navoiyning o'zi ham xonadonida adabiy kechalar tashkil etib, mushoiralar uyushtirgan.

Kalit so'zlar: *Suhbat, avliyo, olimlar, munozara, shoirlar, muammo, samo'.*

Аннотация: *Это научная статья посвящена исследованию литературных встреч, просветительных бесед, поэтических вечеров, которые имели место при жизни великого поэта и мыслителя Алишера Навои.*

Это факт, что подобные художественные вечера, проводившиеся во время правления Тимуридов, сыграли важную роль в развитии классической литературы и литературных процессов. В частности, мы видим прямое и косвенное влияние литературной среды того периода и сборников стихов на развитие мировоззрения, мышления и творчества Навои.

Исторические и литературные источники подтверждают, что Навои принимал участие в различных встречах, беседах машаиков, сборищах ученых, собраниях поэтов, поэтических вечерах при султанах, которые были популярны в его время. Помимо литературных посиделок во дворце султана Хусейна Бойкаро, сам Навои организовывал у себя дома литературные вечера и чтения стихов.

Ключевые слова: *Беседа, святые, ученые, дебаты, поэты, муамма, само.*

Abstract: *This scientific article is devoted to the study of literary meetings, enlightenment talks, poetry evenings, which took place during the lifetime of the great poet and thinker Alisher Navoi.*

It is fakt that such art conferences held during the reign of Timurids played an important role in the development of classical literature and literary processes. In particular, we can see the direct and indirect influence of the period and poetic gatherings on the development of Navoi's worldview, thinking and creativity.

Historical and literary sources confirm that Navoi took part in various meetings, conversations of mashayiks, gatherings of scholars, meetings of poets, poetry evenings under the sultans, which were popular in his time. In addition to literary gatherings at the Sultan Hussein Boykaro palace, Navoi himself organized literary evenings and poetry readings at his home.

Key words: *Conversation, saints, scholars, debate, poets, muammo, samo.*

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy (1441-1501) bolaligidan to umrining oxiriga qadar turli xil adabiy majlislar, diniy-ma’rifiy suhbatlar, she’riyat kechalarida ishtirok etgan. Bunday majlislar shoirlar sultonining tafakkur olami, dunyoqarashi va bilimi takomilida muhim o‘rin tutgan.

Dastlab, Navoiy qatnashgan **darveshlar suhbatlari (mashoyixlar majlislari)** haqida so‘z yuritsak, “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasiga ko‘ra, Alisher Navoiy bolaligida otasi bilan ulug‘ avliyo Xoja Shamsuddin Muhammad Kusuyi Jomiy suhbatida bo‘lgan. Bundan tashqari, ulug‘ mutafakkir Humomiddin Kalobodiy, Xoja Pir Naqqosh, Xoja Muayyad, Xoja Avhad Mustavfiy, Mavlono Sa’duddin, Xoja Abdulaziz Jomiy, Mavlono Muhammad Tabodgoniy, Shayx Shoh Ziyoratgohiy kabi valiy zotlar suhbatiga musharraf bo‘lgan. “Majolis un-nafois”da ham Shayx Sadriddin Ravosiyning dilbar suhbatiga yetgani haqida Navoiy shunday yozgan: *“Shakli dilpisand va haqoyiq (ilohiyot fani) va maorif (ma’rifat) aytmog‘i dilfirib (jozibali) erdi. Sharif suhbatiga faqir (Navoiy) musharraf bo‘ldim. Badaxshon shohig‘akim, anga murid bo‘lib erdi. “Fusus” (Ibn al-Arabiyning “Fusus al-hikam” asari) din dars aytur erdi, ko‘nglimni base sayd qildi”* [Navoiy, 2012: 390]. Eng qizig‘i, aziz-avliyolarning dars mashg‘uloti shaklidagi suhbatlarida she’rlar ham o‘qilgan. Gap shundaki, she’r yozmagan tasavvuf shayxi deyarli bo‘lmagan.

Samarqand shahrida tahsil olgan davrida Alisher Navoiy Xoja Ahror Valiy muloqotlarida ham ishtirok etgan. Bu haqda Abdurazzoq Samarqandiy “Matlai sa’dayn va majmai bahrayn” asarida shunday yozgan, *“...Amir Alisher Movarounnahr viloyatida bir qancha vaqt – necha yilu oy, saharu shom turli fazilatlar va kamolot kasb etib, olimlar va muhaqqiqlar peshvosi Xoja Aloviddin Fazlulloh Abu Laysiy mulozamatida diniy ilmlar tahsili va yaqiniy ma’rifat takomilida mashg‘ul bo‘lib, avliyolar qutbi Xoja Nosiriddin Ubaydullohning (Olloh unga tinchlik bersin), fayzli buzrukvor majlisidan fayz va oftob yanglig‘ munavvar siyratidan bahra olgan* [Samarqandiy, 1981:188]”. O‘z navbatida Xoja Ahror Valiy majlislari Alisher Navoiyning diniy va tasavvufiy qarashlarini shakllanishida yetakchi rol o‘ynagani baayni haqiqat. Binobarin navoiyshunos olim Shuhrat Sirojiddinov ham Abdurazzoq Samarqandiy *“Navoiyning Samarqandda ekanligi paytida Xoja Ahror Valiy suhbatlaridan bahramand bo‘lganligini aytib o‘tganki, bu Navoiy dunyoqarashi va mafkurasi tashakkulining bosqichlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega”*, [Sirojiddinov, 2011: 55] degan.

Alisher Navoiy Hirot, Mashhad va Samarqand madrasalarida tahsil olgan davrida **olimlar anjumanlarida** ishtirok etgan. Bu haqda Navoiy “Mahbub ul-

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

qulub”da shunday yozgan: “...Falokatli zamonlarda va noumid yurgan paytlarimda ba’zan ilm-fan madrasalarida quyi saflardan joy oldim va olimlar majlisida ilm nuridan ko’nglimni yoritdim” [Navoiy, 1983: 11]. Aytish lozimki, o’rta asr Sharq olimlari ham shayxlar kabi she’rlar yozishgan. Ular o’z majlislarida o’z fikr-g’oyalarini she’riy tarzda ifodalashgan.

Navoiy Samarqandda Ulug’bek Mirzo, Ahmad Hojibek va Fazlulloh Abullaysiy madrasalarida tahsil olgan va “shoirilar sultoni Ulug’bek madrasasining mudarrisilari Mavlono A’loi Shoshiy va Mavlono Olim Samarqandiyning dars majlislarida ham qatnashgan. “Xullas, Alisher (Navoiy) Samarqandda “Ulug’bek bilan hamsabaq” bo’lgan Muhammad Olim Samarqandiy, Xoja Xisray, Aloi Shoshiy, Jaloliddin Lutfullo Buxoriy, Qutbiddin Samarqandiy, Mavlono Fozili Samarqandiy, Mavlono Soili Nasafiy va nihoyat falsafa, huquqshunoslik hamda arab tili bilimdoni sifatida shuhrat taratgan mudarris Fazlulloh Abullaysiy muhitiga tushib qoldi. Ulug’bek zamonidayoq kamolga eygan bu olimlar poetika, tibbiyot, falsafa, tarix kabi sohalarda kamoli shuhratda edilar.

Alisher Navoiy kamolotida Shayx Sadriddin Ravosiy, Shayx Kamol Turbatiy, Sayyid Hasan Ardasher, Xoja Muhammad Astrobodiy, Xoja Yusuf Burhon, Abdurahmon Jomiy, Mavlono Fasihiddin Sohib qanchalik rol o’ynagan bo’lsalar, Fazlulloh Abullaysiy ham shunchalik muhim va aytish lozimki, hammadan ko’proq rol o’ynagan [Abdullaev, 1967: 12]”. Albatta, Navoiy umri mobaynida o’z davrining yetuk olimlari majlislarida bo’lib, bilim va tafakkur doirasini kengaytirib borgan.

O’rta asrlarda katta-kichik shaharlardagi bog’u-roq’lar, xonadonlarda nazm ahli yig’ilib, **shoirilar majlislarini** qurishgan. Mirzo Salimbek “Tavorixi muttaqadimin va muttaaxirin” asarida yozishicha, “Alisher Navoiy hamisha shoirlarning majlisi va suhbatlarida qatnashar edi [Salimiy, 2003:267]”. Bunday adabiy majlislar, adabiy munozara va suhbatlar o’z davrining shoirlari uchun adabiy asarlar ustida fikr almashish va tajriba orttirish vositasi bo’lgan. Alisher Navoiy “Majolis un-nafois”da temuriylar davridagi Mavlono Ayoziy kabi nozimlar to’plangan shoirlar majlisini shunday tasvirlagan: “Faqir (Navoiy) bir majlisda Puli Molonda a (Mavlono Ayoziy)ni ko’rdim, bir anjumanda bir qasidasin o’qiydur erdi. Har bayt bunyod qilsa, so’z uslubidin, qofiyadin ayta berur erdim. Bag’oyat hayrat qildi. Uch yildan so’ng Bog’i Safedda yana bir majlisda biaynihi ushmundoq voqe’ bo’ldi. Ul yana hayrat bunyod qildi. Burung’i majlis ahlidin bu majlisda ham necha kishi bor erdi. Andin so’rdilarkim, hargiz bu nav’ kishi ko’ribmuse, chun ko’zida za’f bor erdi, dediki, ko’rmaymen, magar uch yil mundin burunroq Puli Molonda bir

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

yigit ko‘rdum, ul ham bu nav’ shu’badabozliq (ko‘zbo‘yamachilik) qild [Navoiy, 1966: 53]”.

Ma’lumotlarga qaraganda, Alisher Navoiy Sulton Abulqosim Bobur, Sulton Mahmud, Alouddavla, Ibrohim Mirzo, Sulton Abusaid Mirzo va Sulton Ahmad Mirzo saroylarida o‘tkazilgan **sultonlar adabiy majlislarida** ishtirok etgan. Sulton Husayn Boyqaro Hirot taxtini egallagach, shoirlar sultoni hukmdor huzuridagi adabiy majlislarda qatnasha boshlagan. Ana shunday mushoiralardan biri “Majolis un-nafois”da hikoya qilingan: *“Hajr shomi suubatida (ayriliq kechasining qiynoqlari haqida) va o‘zin anjum va aflok (yulduzlar va osmon) bilan mashg‘ul kayfiyatda bu g‘azal (Sulton Husayn qalamiga mansub) boshtin - ayoq xo‘b va puroshub (serhayajon) voqe‘ bo‘lubtur va matlai bu dururkim:*

*Hajr shomi oy chiqib, men yig‘lar erdim dard ila,
Sayrlar qildim, seni istab mahi shabgard ila* [Navoiy, 1966: 201].

Sulton Husayn Boyqaro boshqa shoirlarni majlisda shu she’rga ergashib, xuddi shu mavzuda hozirning o‘zidayoq she’r aytishga, ya’ni tatabbu’ qilishga da’vat etgan. Ba’zi shoirlar tatabbuni eplay olmaganlar. Ayrim shoirlar esa bunday she’rga teng keladigan g‘azal aytish qo‘llaridan kelmasligini tan olishgan. *“Ul jumladan bu faqir (Navoiy ular orasida) erdikim”*, deb yozadi kamtarlik bilan “Majolis un-nafois”da Navoiy.

Hirotida Navoiy huzurida yetuk muammonavis shoirlar ishtirokida **muammo yechish majlislari** ham tashkil etilgan. Bu haqda Abdurauf Fitrat shunday yozgan: *“Burung‘i shoirlarni bo‘sh-bo‘shiga mashg‘ul qilib, charchatgan o‘yunlarning birtasi muammodir. Shoirlarning biri bir bayt yozadir, shul yo‘sindakim, unda bir “ism” maxsus qoidalar bilan yashirilgan bo‘lsin. So‘ngra (yig‘inda) muammo qoidalarini bilganlarga hali yashurun aslini bildirmay, shu baytni o‘quydir. Ular (majlis ahli) tirishib, jon chekishib bilgan qoidalari yuzasidan hali ismni topib aytadilar. “Muammo” o‘yunining eng ko‘tarilgan (rivojlangan) zamoni Navoiy zamonidir. Navoiy zamonida forscha, o‘zbekcha muammo birlikda ko‘tarilgan, forsiy muammoga ko‘prak ahamiyat berilgan desakda bo‘ladir* [Fitrat, 1995:80]”.

Zayniddin Vosifiy “Badoyi ul - vaqoye”sida Alisher Navoiyning muammo yechish majlislarini tasvirlagan. Manbada naql qilinishicha, erta bilan uch yigit hamrohligida Zayniddin Vosifiy Navoiyning muammo majlisiga kirib borgan. Ulardan biri muammo ilmida mahorati Husayn Nishopuriyga tenglasha oladigan Muammoiy bo‘lgan. Yosh ijodkorlar yig‘inga qadam qo‘ygach, majlis ahli va Alisher Navoiy o‘z nadimlari bilan Vosifiy tomonga qaragan hamda shoirlar sultoni uni ko‘rsatib, *“nomini aytmay o‘qilgan muammoni yecha oladigan do‘stimiz shumi?”*

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

degan. Mavlono Sohibdoro “Ha” deydi unga yuzlanib. Navoiy uning muammo ilmida iqtidori borligini ko‘zidan ilg‘aganligini aytib, mazkur muammoni o‘qiydi:

Bog‘ro bin az xazon befarru, sarv az jo shuda,

Bulbulash barham zada minqoru, nogo‘yo shuda [Vosifiy, 1979:85].

(Mazmuni: *Bog‘ini ko‘r, xazonrezlikdan ko‘rki qolmabdi sarv o‘rnida yo‘q, bulbulning tumshug‘i yo‘q bo‘lib, kuylashdan qolibdi.*)

Muammo majlisida Vosifiy bu muammoni bilishini aytadi. Shundan so‘ng Navoiy bir oz boshini egib, “*bilasizlarmi, uning bu so‘zi nimani bildiradi. O‘z qudratini izhor qilib, bunisini bilaman, boshqasini ayting, demoqchi, da‘vosini qabul qilurmiz*”, degan. Ammo Navoiy boshqa muammo o‘qimagan [Vosifiy, 1979:86].

Alisher Navoiy mansub naqshbandiylik tariqati vakillari samo‘ majlisi tuzmaganlar, ammo uni inkor ham etishmagan. Yana shunisi ham borki, shoirning zamondoshlaridan Mavlono Shamsiddin Muhammad Asad, Xoja Shamsiddin Muhammad Kusuyi Jomiy, Mavlono Muhammad Tobodgoniy, Xoja Abdulaziz Jomiylar **samo‘ yig‘inlarini** sayru suluk - tariqatning tarkibiy qismi deb yondoshganlar. Balki, mazkur allomalarning ta’siri o‘laroq, Navoiy samo‘ majlislarida ishtirok etgan yoki uning huzurida ham ana shunday kechalar tashkil etilgan. “Nasoyim ul-muhabbat”da Navoiy zamondoshi Mavlono Muhammad Tabodgoniyning samo‘ yig‘inlarini qayd etgan: “...*Xotirlari mayli yaxshi un bila samo‘g‘a ko‘p moyil erdi va Mavlono sozu xonandalig‘din bot muassir bo‘lib, samog‘a qo‘porlar erdi va behol bo‘lurlar erdi va majlis huzzorig‘a g‘arib asar qilur erdi* [Navoiy, 2012:447]”. Qolaversa, Navoiy Abdulaziz Jomiyning samo‘dagi holatini o‘zi guvoh bo‘lgandek ta’riflagan: “...*Samo‘ majlisida azim sayhalar urub, bexud bo‘lur erdilar* [Navoiy, 2012:446]”. Eng qizig‘i, Navoiy qoshida so‘fiylar yig‘ilib, samo‘ yig‘ilishi o‘tkazganini Bobur “Boburnoma”da e’tirof etgan. Aniqroq qilib aytganda, Bobur Shayx Kamoliddin Husayn Gozurgohiy haqida to‘xtalar ekan, bunday “*mutasavvuflar Alisherbek qoshida yig‘ilib, vajd va samo‘ qilgan*”ligini qayd etgan [Bobur, 1990:159].

Alisher Navoiy huzuridagi **shatranj majlisi** haqida “Boburnoma”da yozilishicha, “...bir kun shatranj majlisida Alisherbek oyog‘ini uzatur. Binoiyning (orqasi) ga tegar. Alisherbek mutoyaba bila derki, “*ajab baloest dar Hiriy agar poy daroz mekuni ba (pushti) shoir merasad*” (“Ajab balodirki, Hirotda oyog‘ingni uzatsang, shoirning ortiga tegadi”). Binoiy derkim, “*agar jam‘ mekuni ham ba (pushti) shoir merasad*” (“Yig‘sang ham shoirning ortiga tegadi”) [Bobur, 1990:160]. Navoiy huzuridagi ana shunday shatranj majlislarida shaxmat o‘yidan tashqari, mushoiralar, hazil-mutoyaba suhbatlari ham bo‘lib turgan.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

“Xamsat ut-mutaxayyirin”da yozilishicha, Jomiy xonadonida o‘tkazilgan **kitobxonlik kechalarida** turli xil kitoblar mutolaa qilingan. Navoiyning yozishicha, “Yana “Xamsa”, balki “Haft avrang”larning ko‘pragin muqobala (tanishish) dasturi bila alar o‘qig‘onda quloq tutulubtur, madadi uchun alar (Jomiy) majlisida o‘qulubtur [Navoiy, 2012: 747]”. Bu fikrni Xondamir “Makorim ul-ahloq” asarida ham tasdiqlagan: “*Hazrat (Navoiy) haqiqatlar panohi bo‘lgan janobi oliy Maxdumiy Nuran (Jomiy) xizmatida bo‘lib, har doim ul zotning huzurida darveshlarning kitoblari va tasavvufga oid asarlarini o‘qishga mashg‘ul bo‘ldilar. Ul janobi oliy (Jomiy)ning bu borada yozgan risolalarini ham o‘sha kishining huzurida mutolaa qildilar. (Aytib o‘tish lozimki,) ul janobi oliy (Jomiy) ham o‘zidan fayz taratib turgan o‘sha asarlarini hidoyat nishonli ushbu Amir (Navoiy)ning qutlug‘ nomiga bag‘ishlab yozdi* [Xondamir, 2015:31]”. Alisher Navoiy Jomiy huzuridagi kitobxonlik kechalarida tasavvuf, din va ilmu fanga oid qator kitoblarni mutolaa qilgan, uning kitobxonlik kechalarida ishtirok etib, o‘qilgan mo‘tabar kitoblarni tinglagan, shoirlar sultoni biror risola zarur bo‘lib qolganda ustozidan so‘rab olib, o‘qigan. Jomiy huzuridagi mutolaa, ya’ni, kitobxonlik kechalari, mo‘tabar kitoblar haqida adabiyotshunos Ibrohim Haqqul shunday yozgan: “*Xamsat ul-mutaxayyirin” xotimasida Navoiy ustozlari Abdurahmon Jomiy xizmatida (huzurida) “ta’lim va istifoda” yuzidan o‘qigan o‘ndan ziyod kitoblar ro‘yxatini keltiradiki, ularning aksariyati tasavvuf haqida. Shuningdek, Navoiy Hujviriy, Imom Qushayriy, Suhravardiy, Imom G‘azzoliy, Ibn Arabiy kabi islom allomalarining asarlarini ham puxta bilgan. Navoiyning tasavvuf bilan aloqasini belgilashda bunday faktlarga jiddiy qarash kerak. Navoiyshunoslikda xuddi shu jihat yetarli darajada inobatga olinganicha yo‘q* [Haqqul,2007:128]”.

Alisher Navoiy davrida saltanatda **rindlar majlislari** va **javonmardlarning ma’raka – yig‘inlari** ham o‘tkazilgan. Ammo bu toifaning yig‘ilishlarida shoirlar sultonining ishtirok etgan yoki ishtirok etmagani haqida yetarli ma’lumot yo‘q. Ammo, shoir “Holati Sayyid Hasan Ardasher”da uzoq yillik qadr doni, do‘sti va ustozlari “Rindlar shohi” Sayyid Hasan xonadonida o‘tkazilgan rindlar majlislari xususida so‘z yuritgan. Binobarin, Navoiy bunday majlislarda hamda ma’raka yig‘inlarida ishtirok etgan bo‘lishi ham ehtimoldan holi emas.

Muxtasar qilib aytganda, adabiy majlislar nafaqat mumtoz adabiyotimiz taraqqiyotida, balki Alisher Navoiy kamolotida ham muhim rol o‘ynagan.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. Beshinchi jild. T.:G‘.G‘ulom nomidagi NMIU-2012.-B.860.
2. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. To‘qqizinchi jild. T.: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, 2012. –B.840.
3. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. O‘ninchi jild. T.: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU-2012.-B.800.
4. Alisher Navoiy. “Mahbub ul-qulub”. T.: G‘.G‘ulom nomidagi ASN-1983.-B.180.
5. Alisher Navoiy. Majolisun-nafois.T.: G‘.G‘ulom nomidagi BAN-1966.-B.216.
6. Davlatshoh Samarqandiy. Shoirlar bo‘stoni (“Tazkirat ush-shuaro”dan). T.: G‘.G‘ulom nomidagi ASN, 1981.-B. 226.
7. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy manbalarning qiyosiy – tipologik, tekstologik tahlili. T.: “Akademnashr”-2011.-B.326.
8. Abdullayev V.A. Alisher Navoiy Samarqandda. T.: “Bilim” jamiyati, 1967.-B. 40.
9. Fitrat A. Adabiyot qoidalari. T.: O‘qituvchi-1995.-B.150.
10. Zayniddin Vosifiy. Badoyi ul - vaqoye. T.: G‘.G‘ulom nomidagi ASN-1979.-B.210.
11. Zahiriddin Muhammad Bobur.Boburnoma.T.: Yulduzcha-1990.-B.368.
12. G‘iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. T.: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU-2015.-B.210.
13. Haqqul Ibrohim. Taqdir va tafakkur. T.: Sharq NMAK BT-2007.-B.280.
14. Qorayev Sh. Temuriylar davri adabiy majlislari (Alisher Navoiy qarashlari asosida). T.: Donishmad ziyosi, 2021.-B.264.
15. Qorayev Sh. Navoiy adabiy majlislari. Qarshi: “Qashqadaryo ko‘zgusi OAV”, 2019.-B.180.
16. Qorayev Sh. Navoiy majlislari. T.: Lesson-Press”, 2020.-B.260.
17. Qorayev Sh. Navoiy majlislari. Qayta to‘ldirilgan nashr. T.: Lesson-Press”, 2021.-B.312.
18. Qorayev Sh. Temuriy shoirlar tazkirasi. Qarshi: Intellekt, 2023.-B.262.